

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 371.1

М.В. СУРЯКОВА,

кандидат психологічних наук, доцент

Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦЯ

Викладено уявлення про місце самостійної роботи в системі професійної підготовки фахівця та висвітлено результати дослідження зв'язку організації самостійної роботи та організації часу життя студентів. Визначено шляхи підвищення організації самостійної роботи студентів.

Ключові слова: самостійна робота, професійна підготовка, час життя, навички самонавчання.

Вступ. Втілення у вітчизняну систему вищої освіти принципів Європейської освітньої системи спричинило необхідність перегляду традиційних складових навчальної програми професійної підготовки фахівців. Сучасна вища освіта в Україні потребує здійснення підготовки фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство в навчанні, вихованні та науково-методичній роботі [1, с. 87]. Сучасне соціально-економічне середовище висуває вимоги до фахівця будь-якої галузі мати можливість діяти у неструктурованому просторі, невизначених умовах, у ситуації складних професійних рішень. Тому головною метою сучасної вищої освіти має стати професійна підготовка особистості, здатної до самостійної організації та здійснення професійної діяльності. Вже на етапі навчання у ВНЗ майбутньому фахівцеві доцільно створювати такі умови, в яких він набув би відповідної навички. Вкрай важливо проаналізувати організацію актуального навчального процесу, виявити в ньому ефективні, «працюючі» структурні елементи, а також виявити і малоефективні, які не забезпечують належного освітнього рівня.

Аналіз досліджень. Проблема організації самостійної роботи в процесі професійної підготовки фахівців досліджувалася у працях О.М. Леонтьєва, Г.П. Лісіної, А.В. Захарової, І.І. Льясова, В.Я. Ляудис, П.І. Підкасистого, В.О. Козакова, В.Т. Даниленка, Є.Д. Чернова; самостійна робота в аспекті її управління та самоуправління розглядається Б.Ц. Бадмаєвим, А.О. Беляєвою, В.М. Карандашовим, І.І. Шабдур, О.К. Дусавицьким, В.П. Шишкіним; технологічний аспект проблеми вивчався Ю.З. Гільбухом, М.Г. Гаруновим, Є.М. Олександровим, Г.Г. Гецовим, Н.К. Тутишкіним та ін.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота студентів як невід'ємна складова планів підготовки студентів є основним способом і засобом засвоєння навчального матеріалу у час, вільний від обов'язкових аудиторних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи, регламентується навчальними планами та становить майже половину всього передбаченого часу, відведеного для вивчення навчальних дисциплін.

У зміст позааудиторної самостійної роботи звичайно включається підготовка до семінарів, лекцій, написання рефератів та курсових робіт та ін. Вважається, що така навчальна робота може бути виконана в читальних залах бібліотек або з використанням Internet-простору. Таким чином студенти навчаються одержувати теоретичні знання не тільки на лекціях і семінарах, але й шляхом самостійного засвоєння навчального матеріалу.

На лекціях навчальна діяльність студентів характеризується значною мірою пасивним сприйняттям навчального матеріалу, іноді навіть без належного осмислення. На відміну від лекцій самостійна робота студентів передбачає активний пошук і засвоєння навчального матеріалу. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що тільки в такий спосіб здобуваються практичні навички навчальної й професійної діяльності в процесі навчання [5, с. 157]. Очевидно, що систематичне вивчення навчального матеріалу гарантує студентам міцні знання. Вивчаючи предмет протягом усього семестру, рівномірно розподіляючи свої сили й час, студенти глибше засвоюють фактичний матеріал, точніше його запам'ятовують. Стихийне, неорганізоване належним чином засвоєння навчальних дисциплін дозволяє лише формально здавати матеріал. Справжнього ж засвоєння у такому випадку не відбувається.

Викладачі ВНЗ відзначають, що на початку навчання у ВНЗ успішність студентів нижча, ніж на старших курсах. Значною мірою це обумовлено невмінням працювати самостійно. Проявляється досвід навчання в школі, де навчальний матеріал проробляється з вчителем на уроці, домашнє завдання докладно розбирається, і тому навички організації самостійної роботи учня розвиваються незначною мірою, оскільки алгоритм навчальних дій задається ззовні.

Невміння працювати самостійно нерідко приводить до неможливості засвоїти навчальну програму у ВНЗ. Відомо, що основною причиною відрахування студентів з молодших курсів є їхня неуспішність за однією, а частіше декількома навчальними дисциплінами. Досвід навчання показує, що далеко не всі студенти досить швидко переборюють психологічний бар'єр між перебуванням у загальній школі та вищій та уміють виробляти для себе оптимальний навчальний ритм життя. Ступінь самостійності студента в навчальній діяльності збільшується у міру того, як він опановує засоби та методи організації самостійної роботи.

З психологічної точки зору під самостійністю навчання у ВНЗ розуміється досягнення особистістю такого рівня саморегуляції навчання та інших форм діяльності і відносин у процесі засвоєння навчального матеріалу, який забезпечує розвиток рис характеру, переконань, а також поведінки [6; 7; 3]. Людина сама переживає свій процес становлення, здобуває власний досвід, оскільки досвід не передається тільки у вигляді набору знань.

Самостійна навчальна робота, таким чином, сприяє формуванню особистого досвіду самонавчання й прищеплює смак до самоосвіти.

Одним із шляхів підвищення ефективності самостійної роботи є оволодіння засобами організації навчального часу, що сприяє також регуляції життєдіяльності людини в цілому. Уміння організовувати й регулювати свою діяльність виконує не просто допоміжну, службову функцію стосовно навчальної діяльності. Оволодіння цим умінням закладає основу усвідомлення студентами змістів і цілей навчальної діяльності в цілому, формує позитивне ставлення до свого навчання [4].

Тому у проведеному нами дослідженні (2006–2010) ми припустили, що ставлення до самостійної навчальної роботи студентів перебуває в певному зв'язку з умінням організувати студентами час свого життя. Метою дослідження було виявлення рівня сформованості вмінь організації часу життя у студентів, а також характеру зв'язку між ставленням до самостійної роботи та індивідуальними особливостями організації часу життя. У дослідженні передбачалося вирішити ряд завдань: вивчити рівні усвідомлення студентами необхідності самостійної роботи у ВНЗ, засоби самонавчання, що вживаються; дослідити вміння планувати студентами час, що є в їхньому розпорядженні; порівняти рівень усвідомлення необхідності самостійної роботи та організації часу життя у студентів 1-го та 5-го року навчання у ВНЗ. У дослідженні брали участь 97 студентів денного відділення різних спеціальностей вищих навчальних закладів м. Дніпропетровська. Дані, отримані в результаті проведеного дослідження, дозволяють виявити деякі особливості навчальної діяльності в групах студентів I та V курсів.

Ставлення до самостійної роботи досліджуваних вивчалось за допомогою опитувальника «Самостійна робота студентів» (авторизований варіант), запитання якого спрямовані на

відображення індивідуального стилю навчання, особливості організації позааудиторної навчальної роботи, загальне ставлення до самостійного навчання. Уміння організувати свій час досліджувалося за методикою «Організація часу життя», яка дозволяє виявити особливості життєвого планування, розподілу часу, розуміння необхідної кількості часу в конкретних справах, вміння структурувати події за значущістю [6, с. 235–238]. Усі відповіді досліджуваних за відповідними методиками могли бути віднесені до високого, середнього або низького рівня вмінь організувати час життя, а також рівня ставлення до самостійної роботи.

При порівнянні ставлення до самостійної роботи досліджуваних обох груп та їхніх умінь організації часу життя відзначається, що в групі студентів I курсу середній рівень ставлення до самостійної роботи склав 74%, а в V курсу – 57%. В обох групах середньому рівню ставлення до самостійної роботи відповідає такий же рівень умінь організувати час свого життя. Тобто ставлення студентів до самостійної роботи підкріплено їхніми вміннями організувати самостійну роботу. Ймовірно, можна припустити і протилежне – уміння організувати час формує адекватне ставлення до самостійної роботи.

У досліджуваних I курсу (16%) відзначається більш високий рівень уміння організації часу життя, порівняно з рівнем ставлення до самостійної роботи. Можливо, ці студенти вміють організувати свій час, але реалізують це вміння в якійсь іншій, не самостійній навчальній діяльності. Цікаво, що таких студентів на V курсі в 2 рази більше (33%).

Незважаючи на те, що виразність загальногрупового рівня ставлення до самостійної роботи на V курсі набагато нижче порівняно з цим показником на I курсі (на 10%), виразність загальногрупового рівня вмінь організації свого часу на V курсі значно вище. Можливо, уміння організувати своє життя у п'ятикурсників спрямоване на трудову діяльність: за допомогою опитувальника було виявлено, що на V курсі постійно працюють на 25% більше студентів, ніж на I. Тобто їхнє вміння організації часу життя спрямоване на розв'язання матеріальних проблем. Спостерігається також тенденція: високий рівень ставлення до самостійної роботи співвідноситься з низьким рівнем вмінь організації часу життя (на I курсі у 10% досліджуваних, на V курсі – 15%). Ці студенти, ймовірно, досить відповідально ставляться до самостійної роботи, але не вміють її організувати.

У дослідженні нас цікавило, як саме використовують студенти позааудиторну частину свого навчального часу.

Виявилося, що на відміну від часу відвідувань аудиторних занять, який є регламентованим за змістом, самостійна навчальна діяльність студентів відрізняється достатньою різноманітністю. У першу чергу, це пошук наукової інформації в мережі Internet; по-друге, пошук в бібліотеці навчальної літератури та її опрацювання; по-третє, самостійна робота з добробки конспектів і доповнення лекційних записів з метою закріплення навчального матеріалу та підготовка до семінарів, виконання індивідуальних завдань тощо.

У дослідженні передбачалося також уточнити джерела знань студентів. Студенти I (65%), і V (70%) курсів віддають перевагу використанню конспекту лекційного матеріалу, при цьому обидві групи мають дуже низький показник з користування додатковою літературою. Зазначимо, що в навчальному процесі передбачається обов'язкове використання підручників, а крім того, викладачі завжди рекомендують додаткову літературу за темою, тому браку інформації з цього приводу в студентів, як правило, немає.

Відомо, що для міцного засвоєння знань потрібна робота зі систематизації, узагальнення та повторення навчального матеріалу. Аналіз відповідей досліджуваних виявив, що 65% студентів I курсу проробляють лекційний матеріал при підготовці до семінарських або практичних занять, а 65% студентів V курсу роблять це тільки при підготовці до іспиту.

Одним з важливих питань дослідження було питання визначення рівня ставлення до самостійної роботи студентів I і V курсів. Результати опитування показали таке: лише 20% студентів обох груп вважають самостійні заняття необхідними в навчальній діяльності. Більшість студентів відповіли, що самостійна робота потрібна в рідкісних, окремих випадках, переважно під час контрольних заходів. Студенти як I (75%), так і V (95%), курсу займаються позааудиторною підготовкою лише за необхідністю, а не постійно, паралельно до лекційного курсу.

Середні часові витрати на тиждень на самостійну роботу в обох групах дуже низькі. Значна кількість студентів I (50%) і V (65%) курсу повідомили, що займаються самопідготовкою менше ніж 5 годин на тиждень. І це при запланованому навчальному навантаженні майже в 30 годин самостійної роботи на тиждень! Така організація вільного часу може свідчити про низький рівень саморегуляції навчальної діяльності.

Як свідчать дослідження, студенти молодших і старших курсів зазначають такі обставини, які заважають їм мати кращі успіхи в навчальній діяльності:

– перевантаження в окремих навчальних предметах – на I курсі 45% студентів, на V – 60%;

– студентами I курсу (30%) відзначається варіант «улюблена справа», хобі;

– V курс (20%) відзначає «сімейні обставини».

У дослідженні було важливо визначити, чи знають студенти засоби, за допомогою яких можна було б поліпшити рівень аудиторної та самостійної навчальної діяльності.

Студенти I курсу (40%) хотіли б, щоб були внесені зміни в зміст лекцій (убік спрощення). У групі студентів V курсу частина (30%) хотіла б навчитися краще планувати свій час. Інша частина студентів V курсу (30%) визначила бажаною «зміну змісту лекцій» та інших навчальних занять; третя група (25%) хотіла б «посилення контролю самостійної роботи студента з боку викладача». Ймовірно, що навіть наприкінці навчання на V курсі у чверті студентів групи не сформувався механізм внутрішнього контролю самостійної навчальної діяльності.

За нашим припущенням, рівень інтересу до самостійної роботи може залежати від того, наскільки подобається студентові його спеціальність: чим більше подобається спеціальність, тим вище проявляється інтерес до самостійної роботи. У дослідженні виявилось, що 90% студентам V та 65% студентам I курсу дуже подобається їхня спеціальність. Однак при цьому був виявлений досить низький рівень ставлення студентів до самостійної навчальної діяльності. Причина цього явища, ймовірно, потребує прояснення у подальших дослідженнях.

Одним із подальших завдань нашого дослідження було завдання з'ясувати не тільки наявність або відсутність позааудиторної самостійної роботи в навчальній діяльності студентів, але й визначити, як студенти використовують свій вільний від аудиторних занять час. Так, за нашими даними, більша половина досліджуваних обох груп у вільний час іноді працюють, і це, можливо, заважає їм приділяти більше часу самостійним заняттям.

Необхідно також відзначити деякі особливості щодо організації часу життя студентів в цілому.

Практично всі досліджувані I і V курсів відзначають наявність накреслених у їхньому житті цілей. Разом з тим більшість із них вказують на певні труднощі при складанні плану на рік. В основному студенти планують тільки особливо важливі справи і не приділяють жодної уваги незначним справам (за їхніми уявленнями). Залишається незрозумілим, чи співвідносять студенти заявлені цілі з необхідністю планувати свої дії, які просували б їх до досягнення означених цілей. Крім того, невідомо, чи існує у студентів система цілей: головна мета – макромета, другорядні – міні-цілі, і т. д. Очевидно, що наявність такої системи допомагала б молодій людині координувати свої цілі, планувати їх реалізацію у певний час.

У дослідженні деякі запитання щодо організації часу особливо відображають вікові ознаки досліджуваних. Високий відсоток студентів обох груп зазначають, що спілкуються із друзями довше, ніж їм хотілося б. Такі дані побічно свідчать про те, що в організації своїх дій молоді люди керуються, скоріше, ситуаційними обставинами, а не власно поставленими цілями (нехай навіть і міні-цілями).

Про досить низький рівень планування часу свого життя говорить і той факт, що більша частина студентів обох груп не знає про приблизні витрати часу на кожну зі звичайних щоденних справ. Однак половина студентів I і V курсів стверджує, що знає про те, скільки часу потрібно на підготовку до семінарського заняття; іншій половині студентів необхідна для підготовки кількість часу залишається невідомою.

Висновки. Отримані результати дослідження дозволяють зробити деякі узагальнення про характер зв'язку між ставленням студентів до самостійної роботи та індивідуальними особливостями організації часу життя студентів:

1) відзначається низький рівень усвідомлення студентами I і V курсів необхідності самостійної роботи у ВНЗ;

2) в обох групах досліджуваних відзначається низький рівень виконання самостійної роботи із систематизації, узагальнення та повторення навчального матеріалу;

3) у групах студентів I і V курсів виявляється низький рівень сформованості системи життєвих цілей, а також планування дій з їх реалізації;

4) середній рівень ставлення до самостійної роботи студентів I і V курсів відповідає середньому рівню вмінь організувати час свого життя;

5) рівень умінь організувати час свого життя студентів V курсу вищий рівня їхнього ставлення до самостійної роботи.

Навчальні плани в системі вищої освіти орієнтовані на сучасні тенденції співвідношення аудиторних і позааудиторних занять, де відводиться провідне місце у засвоєнні навчальної програми самостійній роботі студентів. Саме тому в організації навчальної діяльності студентів важливо врахувати декілька моментів.

Необхідно виявити для студентів цінність самостійного засвоєння знань, активно формувати самостійність у навчальній діяльності, навчити засобам і прийомам організації свого часу для самостійної роботи.

Важливо звернути увагу студентів на диференціацію свого вільного від аудиторних занять часу: час для самостійної навчальної роботи та власне вільний час. Зрозуміло, що, крім завдання стати професіоналом у якійсь галузі, студенти покликані вирішувати й інші вікові завдання. Наприклад, не менш важливим у період ранньої юності людини («студентський вік») вважається набуття досвіду встановлення близьких відносин з партнером. Але для успішного вирішення різного роду завдань необхідно чітко виділити відповідний час («всьому свій час»), а саме цей момент молоді люди часто недооцінюють [2].

Тому особливо корисно проводити навчально-виховні заходи саме на початку навчання у вищій школі, формувати уявлення студентів про цінність і обов'язковість самостійної навчальної роботи, а також способи її організації. Важливо, щоб потреба у самостійній роботі виникала не під впливом зовнішнього тиску, а в результаті внутрішнього спонукання студента.

Разом з тим навчальний курс кожної дисципліни має бути чітко визначений не тільки обсягом навчального матеріалу, але й розроблений детальний план строків його здачі (а також, імовірно, система «штрафів» у вигляді зниження балів). Така організація навчального процесу має сприяти формуванню більш відповідального і дисциплінованого ставлення студентів до свого навчання, у тому числі й до самостійної роботи.

Одночасно із цим виявлений у дослідженні взаємозв'язок між рівнем організації часу життя та рівнем ставлення до самостійної роботи, можливо, диктує необхідність розвивати у студентах і одні, і другі навчальні вміння. У навчальному процесі часто недооцінюється значення вмінь організувати студентами свій час, вважається, що вони самі успішно впрацюють з цим завданням. Однак несформованість саме цього вміння нерідко призводить до невиконання студентами навчального плану, що спричиняє відрахування з ВНЗ. Тому ми вважаємо за необхідне не тільки діагностувати рівень сформованості вміння організувати час життя, але й активно його розвивати в навчальній діяльності студентів.

Розвиток цих навчальних умінь в процесі професійного навчання фахівців може бути забезпечено неодноразовою бесідою, роз'ясненням, а цілою системою різноманітних методичних прийомів, які мають постійний характер. Система відповідних заходів має підвести студентів до високого рівня саморегулюючої навчальної діяльності та надати можливість організувати ефективну самостійну роботу.

Список використаної літератури

1. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / за ред. В.Г. Кременя; авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубіянко, І.І. Бабін. – Тернопіль, 2004. – 384 с.

2. Гильбух Ю.З. Как учиться и работать эффективно / Ю.З. Гильбух. – К., 1993. – 128 с.
3. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение / В.А. Козаков. – К.: Вища шк., 1990.
4. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти / Г.П. Левківська, В.Е. Сорочинська, В.С. Штифурак. – К., 2001. – 128 с.
5. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. З.Н. Курлянд. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
6. Формирование учебной деятельности студентов / под ред. В.Я. Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 240 с.
7. Шишкин В.П. Планирование, организация и контроль внеаудиторной самостоятельной работы студентов / В.П. Шишкин // Высш. педагогика. – 2000. – № 5. – С. 31–36.

Изложены представления о месте самостоятельной работы в системе профессиональной подготовки специалиста, освещаются результаты исследования связи организации самостоятельной работы и организации времени жизни студентов. Обозначены пути повышения организации самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: самостоятельная работа, профессиональная подготовка, время жизни, навыки самообучения.

The article expounds the ideas of the place of independent working in vocational training system of the specialist, the results of the researched connection between independent work organization and students life time organization are taken up. The ways to improve students' independent working are brought out.

Key words: independent studies, professional training, lifetime, self-teaching skills.

Надійшло до редакції 7.09.2011.